

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Сорен Бохос Хайрабедян, дбн

Институт по биология и имунология на размножаването - БАН

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'
професионално направление 4.3. Биологически науки (Клетъчна биология)

Автор: Елена Маринова

Форма на докторантурата: задочна подготовка

Катедра: Катедра „Цитология, хистология и ембриология“, Биологически факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“

Тема: „КЛЕТЪЧНИ И МОЛЕКУЛНИ МАРКЕРИ ЗА ЕНДОМЕТРИАЛНА РЕЦЕПТИВНОСТ“

Научен ръководител: Проф. Росица Конакчиева, дбн – СУ „Св. Кл. Охридски“

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Представеният комплект материали на електронен носител е в съответствие с ЗРАСРЗ, ППЗРАСРБ и препоръчителните изисквания, приети от Академичния съвет на СУ „Св. Климент Охридски“ за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности на СУ „Св. Кл. Охридски“, и включва следните документи: административни документи свързани с разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд; автобиография в европейски формат с подпис на докторанта; копие от диплома за висше образование; дисертационен труд; автореферат; списък на научните публикации по темата на дисертацията; копия на научните публикации; списък на участията в научни форуми; списък на забелязани цитирания; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи. Докторантът е приложил 4 публикации и 5 съобщения от научни форуми. Документите са изрядно подредени и представени в лесно достъпен дигитален вид.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Докторантката Елена Маринова е завършила магистратура по „Биология на развитието“ през 2013 в Биологически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. От 2015 до момента заема длъжност „Биолог“ в Медицински Център Репробиомед, София, където работи в Офис за технологичен трансфер за молекулярна генетика и диагностика. Паралелно е зачислена като задочен докторант към Катедра „Цитология хистология и ембриология“ на БФ на СУ от 2016 до 2020.

Освен рутинна диагностична работа, по време на провеждане на свободната си докторантура, Елена Маринова участва в три проекта, свързани със създаване на нови образователни програми в репродуктивната медицина, където води курсове за медицинска генетична

диагностика за специалисти от Университета Нови Сад (по Оперативна програма “Наука и образование за интелигентен растеж“; проект Erasmus+ Capacity Building in Higher Education на тема: Curricula Development in the Fields of Reproductive Biology/Assisted Reproductive Technologies and Regenerative Medicine in Serbia), както и в научни проекти финансирани от Фонд „Научни изследвания“ (с Р-л проф. дбн Росица Конакчиева). Има над 7 участия в научни конференции в по асистираната репродукция - Международна конференция по Преимплантационна Генетика (Италия, Испания, Тайланд), както и в Международна конференция по Генетика и ембриология (Франция).

Елена Маринова е член на ЕВРОПЕЙСКАТА АСОЦИАЦИЯ ПО ЧОВЕШКА РЕПРОДУКЦИЯ И ЕМБРИОЛОГИЯ (ESHRE), БЪЛГАРСКАТА АСОЦИАЦИЯ ПО СТЕРИЛИТЕТ И РЕПРОДУКТИВНО ЗДРАВЕ (БАСРЗ), БЪЛГАРСКАТА АСОЦИАЦИЯ ПО ЧОВЕШКА РЕПРОДУКЦИЯ И ЕМБРИОЛОГИЯ (БАРЧЕ), като е завършила програма за сертифициран „КЛИНИЧЕН ЕМБРИОЛОГ“ с диплом издаден от ESHRE.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Разработения научен труд е изключително актуален с изследването на нови биомаркери позволяващи оценка на ендометриалната рецептивност и фактори свързани с нейното нарушаване водещи до имплантационен дефицит, с последващи резултати като повтарящи се имплантационни неуспехи (Recurrent Implantation Failure, RIF), и повтарящи се спонтанни аборти (Recurrent Pregnancy Loss, RPL). Актуалността и приносите са свързани от една страна с борбата с обществено предизвикателство като намалената раждаемост, свързана с напредналата възраст на част от родилките, както и с неизяснени причини съпътстващи промени в ендометриалния проинфламаторния статус и микробиом, а от друга страна са свързани с търсене на нови биомаркери за персонализиране на терапевтичното поведение при RIF, RPL и др., и изясняване на процесите свързани с, и прогнозиране на успеваемостта на една бъдеща нативна или АРТ индуцирана имплантация, с по-добър шанс за успешно износване на бременността.

Поставените цели са много конкретни и позволяват добро дефиниране и изпълнение на произтичащите задачи. Организирано е и е проведено много добре клинично и ин витро изследване на полиморфизми в съдов ендотелен растежен фактор, свързан с потенциала на ендометриума да образува нови съдове (физиологична ангиогенеза, ключова за успешната имплантация, при развитието на спиралните артерии), полиморфизми свързани с рецепторите на мелатонин в ендометриума, имащи значение за регулацията на диференциацията на МСК, вероятно и в ендометриума, синхронизацията на циркадните ритми и медираните от ГТФ-азни протеини сигнални пътища, както и експресионен анализ на панел от проинфламаторни и анти-инфламаторни гени, нивата на продуктите на които могат да имат важно значение за ендометриалната рецептивност и респективно наличието на рекурентни аборти или имплантационни провали.

4. Познаване на проблема

Докторантката работи дълги години рутинно редица молекулярно биологични методи за оценка на фактори свързани с ендометриалния статус, както и маркери за оценка на риск

от имплантационен провал и прогнозиране на успешна бременност. Събраната клинична извадка и богатството на молекулярно-биологичните методи е значително. RIF и RPL са чести проблеми в клиничната практика с висока значимост поради липсата на изяснена етиология, което е основен двигател на изследвания в тази посока, каквато донякъде е и настоящата разработка.

Литературния обзор по темата е с най-голям обем, без да се подценяват останалите глави, и включва въведение в проблема, представяне на маркерите и обосновка за използването им.

Докторантката е придобила познания и умения свързани с молекулярно-генетичната диагностика на пациенти в генетичната лаборатория, провеждане на изследвания по предимплатационната диагностика, извършване на генетичен анализ при процедури по асистирана репродукция – предимплатационен скрининг с количествен RT-PCR, новогенерационно секвениране (NGS) и микрочипов анализ, работа в клинична биохимична лаборатория, както и методи за работа в ин витро лаборатория за подготовка и микроманипулация на гамети и ембриони (ICSI) в асистираното излюпване, биопсиране на ембриони и пр., които са помогнали значително при изработване и оформяне на научния труд.

5. Методика на изследването

Методично дисертационния труд е представен от мини-клинични проучвания за валидиране на предварително селектирани полиморфизми в гените кодиращи ендотелния растежен фактор VEGF – ключов компонент в ремоделирането на еднометриалната микроваскулатура, рецептора на мелатонин, кодиран от гена MTNR1B, както и ендометриалната експресия (иРНК) на гените кодиращи про-инфламаторните цитокини IL1B, IL18, TNFa, GATA3, маркерите за моноцитна/макрофагиална инфилтрация и ендотелна (лизозомална) активация - CD68, рецептора от семейството на вродената имунна сигнализация TLR4, и анти-инфламаторния цитокин - IL10. Приложените молекулярни методи върху извадка от над 300 пациента са много и разнообразни, вкл. изолиране на ДНК и РНК, синтеза на копи-ДНК, полимеразна верижна реакция PCR/RT-PCR, рестрикционен анализ RLFP, SANGER секвениране, агарозна електрофореза и софтуерен анализ на данните.

Отделно са проведени обширни ин витро изследвания изследващи ролята на епифизния хормон мелатонин като имуноенвродокринен модулатор на репродуктивната система, чрез проследяване на клетъчна пролиферация, миграция и цитоскелетна динамика. Фенотипизирани са и първични клетки изолирани от ендометриум.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Представената дисертация е структурирана и оформена според изискванията на Закона и на СУ. Дисертационният труд е разписан в 130 страници, съдържа 25 фигури и 20 таблици. В Приложения са посочени списъци на публикации свързани с дисертацията, участия в конгреси и научни проекти. Труда е структуриран по следния начин: въведение в темата с мотивите за разработване на дисертацията, последвано от Литературен обзор от 35 стр., Цел и задачи – 1 стр., Глави Материали и методи – 20 стр., Резултати и обсъждане – 33 стр., Диску-

сия на най-важните резултати върху – 4 стр., Изводи – 2 стр., Приноси – 1 стр., Списък на научните трудове и участия в конгреси, Списък на използваната литература. Цитирани са около 190 литературни източника, включващи и най-нови изследвания по темата от 2020.

Авторефератът е изготвен според изискванията и отразява коректно материала и основните достижения в дисертационния труд.

Литературният обзор е достатъчно информативен, представени са проблеми като рецептивност на ендометриума и ролята на генетични маркери за оценката му; механизми на сигнализация участващи в комуникацията ембрион – ендометриум, децидуализация и ангиогенеза; генетични полиморфизми на ангиогенни фактори; инфламаторни реакции в яйчника и отношението им към рецептивността и имплантацията; роля на инфламаторните процеси в ендометриума, водещи до неговата нарушена рецептивност; потенциална роля на хормона мелатонин като нов маркер за физиологична адаптация и клетъчен модулатор в процесите на диференциация и др.

Целта на дисертационния труд е кратко и ясно формулирана – валидиране на потенциални биомаркери за ендометриална рецептивност, въз основа на което са дефинирани и задачите. Материал и методи отразява изработването на значителен по обем и богат в методично отношение изследователски материал. Резултатите от дисертационния труд са представени върху 35 страници и следват адекватно поставените задачи. Отделно е обособена глава Обща дискусия върху 6 страници, където докторантката е направила в много сбит, но информативен вид критичен преглед на своите резултати в светлината на данните от литературата. Изводите са представени отделно. Анализа на резултатите и Изводите ще направя заедно с анализа на Приносите.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Основните постижения на труда са от научно-приложен характер и са свързани с анализа на нови биомаркери за ендометриална рецептивност.

Първите приноси са свързани с показани корелации на полиморфизми +405 G/C в гена кодиращ ангиогенен растежен фактор VEGF, като е използвана комбинация от PCR амплификация на изследвания фрагмент, RFLP рестрикционен анализа за идентифициране на комбинациите на изява на полиморфизма и Санджер секвениране за валидиране на резултатите анализирани с RFLP (агараозна гел електрофореза на рестриктаза обработени фрагменти от получените ампликони). Един от основните изводи и приноси от работата е свързан именно с този метод – установено е асоциация на +405 C/C хаплотип в гена VEGF-A с репродуктивни неуспехи дължащи се на липса на имплантация след извършен вътрематочен трансфер на ембриони или ранни повтарящи се спонтанни аборти. Методът е валидиран и приложим в рутинната практика, което го прави сериозен принос за внедряване, особено като се има в предвид и модифицирането му за приложение на RT-PCR вместо RFLP.

Вторият много интересен и сериозен извод е свързан с изследването на асоцииране на полиморфизмите rs1562444, rs10830962 и rs10830963 в гена MTNR1B, кодиращ мелатонинов рецептор и изследващ възможни нарушения на циркадните ритми свързани с ендометриалната рецептивност. Подходът за изследване е аналогичен – PCR/RFLP. Установява се, че индивидуалното разпределение на посочените полиморфизми не се различава сигнификантно

между пациенти с репродуктивни нарушения (спонтанни аборти или неуспех на имплантиране) и здрави жени с реализирана бременност, но наличието на хаплотип rs1562444 AA / rs10830962 GG е значително по-рядко при жени със спонтанни аборти или неуспех на имплантиране, отколкото при жени с поне едно раждане (2,9% срещу 22,2%, $p=0,028$). Анализа показва асоциация на генотипи rs1562444 (AG) или (GG) с повтарящи се аборти (RPL) и много ниска честота при генотип AA. Според мен подходът е много интересен и трябва да се разшири с функционални изследвания ин витро на вариантите на рецепторите за определяне на функция, както и с NGS за по-пълно характеризиране на клъстери гени асоциирани с RPL.

Третия принос е свързан с пилотното изследване на връзката м/у ендометриалната рецептивност, отразена като разпространеност на повишена експресия на иРНК на цитокинови и имунни маркери при жени с RPL/RIF и здрави родилки, и сигнификатно повишената експресия на гените IL1b, IL18, TNF α , TLR4, GATA3 и CD68. Посочени са като важни само CD68 и TNF α , и е направена връзка с ендометриалното възпаление. Бих препоръчал използването на термини като „про-инфламаторни“ процеси вместо възпалителни процеси, поради факта, че докторантката открива сигнификатно повишени и иРНК на цитокините IL1b, IL18, което може да доведе до компрометирана ендометриална рецептивност и без да се наблюдава клинично/хистологично манифестирано възпаление (на ендоскопия). Това е така, поради факта, че открития феномен от проф. Сара Робъртс за подготовка на ендометриална популация от Т-регулаторни клетки представляващи ало-антигените на сперматозоидите се изгражда при определен локален цитокинов профил, с участието на ендометриалните НК клетки. Повишението на IL1B/IL18, както и за активността на НК кл., манифестирано чрез CD68 е предпоставка за нарушен баланс в изграждането на локалните Т-рег. клетки и ще доведе до имплантационен провал. Данните от IL1B/IL18 показват превеса им, макар и с малко (несигнификатно) за спонтанни аборти и неуспешни имплантации, което отразява различния афинитет на IL1 рецепторите към тези цитокини. Повишението на TLR4 може да е свързано с директна стимулация на рецептора или с повишено ниво на локални миелоидни клетки, свързано с инфламаторен процес. За мен панелът е много интересен като резултат и има голям прогностичен потенциал. Това е съществен принос, на който би трябвало да се обърне повече внимание.

Четвъртата група изводи и приноси са свързани с ин витро изследвания, както на клетъчни култури, така и на първично изолирани смесени клетъчни култури от биопсичния материал използван и за експресионния анализ на про-инфламаторните гени посочен по-горе, както и за оценка на експресията на интегрин $\alpha\beta3$, характерен за периода на повишена възприемчивост на ендометриума, наличието на лимфоцитна инфилтрация и пр. Флоуцитометричен анализ на стромални клетки изолирани от ендометриума показва характерни мезенхимни маркери. Ин витро изследванията на клетъчни култури са комбинирани с имунофлуоресценция или имуноблот и показват ролята на мелатонина при клетъчната диференциация и възможността да бъде използван за клетъчно диференциране на пластичните стромални клетки, както и профилите на експресия на двата основни типа мелатонинови рецептори. Тези данни могат да послужат за основа на бъдещи ин витро моделни изследвания за приложението му в моделиране на ендометриалната рецептивност.

Като обобщение за приносния характер на труда може да се каже, че има 2 генетични и 1 експресионен теста с потенциал за директно клинично приложение, както и ин витро данни с фундаментален характер, които биха били добра основа за създаване на бъдещи модели за приложението на мелатонин при моделиране на ендометриалната рецептивност.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Представени са общо 4 публикации, 3 от които са с ИФ, като приноса на докторанта е значителен и е свързан с молекулярно-биологичните методи за оценка на полиморфизми в гени на мелатониновия рецептор в клинична кохорта пациенти, както и в ин витро моделни системи от гранулоза-лутеинови клетки.

Публикациите могат да бъдат класифицирани по вид (статии – 4 броя; доклади – 5 броя), по значимост (статии в издания с импакт-фактор – 3 броя), по място на публикуване (статии в реферирани международни списания – 3 броя, доклади в трудове на международни научни конференции в чужбина – 5 броя; статии в национални списания – 1 броя).

Личното участие на докторанта в проведеното дисертационно изследване е повече от явно и е водещо в молекулярно-биологичните подходи, което прави в голяма степен формулираните приноси и получени резултати, негова лична заслуга.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на БФ на СУ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Елена Маринова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност **Клетъчна биология** като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’ в професионално направление 4.3. Биологически науки (Клетъчна биология)** на Елена Василева Маринова.

15.03.2022 г.

Рецензент: .....

проф. д-р Сорен Хайрабемян, дбн